

10. CULTURE-FREE VZDĚLÁVACÍ METODY

TÉMA: INDIVIDUÁLNÍ PODPORA DÍTĚTE

Anotace

Trendem současného vzdělávacího systému je inkluzivní vzdělávání, tedy společná škola pro všechny žáky s různými vzdělávacími potřebami. Proto je ve školním vzdělávání zapotřebí nejen změn systémových, ale též obsahových. Hledají se takové způsoby práce s dětmi, které by byly uplatnitelné pro všechny, metody, které by respektovaly speciální vzdělávací potřeby. Metoda pojmového učení Grunnlaget se opírá o kulturně nezaujatý způsob práce (někdy se používá označení culture-free metoda) a je efektivně využívána při vzdělávání dětí s poruchami učení a pozornosti. Je možné ji uplatnit při edukaci dětí ve skupině, stejně jako k vyrovnávání znevýhodnění při individuální práci s dítětem.

V České republice je tato metoda využívána zejména při práci s dětmi se sociálním znevýhodněním v předškolních klubech.

Praxe

Děti se sociálním znevýhodněním přicházejí do vzdělávacích institucí jazykově nevybavené, chybí jim základní pojmosloví, což spolu s dalšími aspekty jejich vývoje v nepodnětném prostředí (absence hraček a her, malá pozornost ze strany okolí, chybějící nebo patologické mluvní a sociální vzory, deprivace apod.) způsobuje jejich selhávání již na prvním stupni základní školy. Tradiční model frontálního vyučování, který je v mateřských i základních školách nejčastěji využíván, navíc u dětí se sociálním znevýhodněním není efektivní – mimo jiné proto, že děti výkladu ne zcela rozumí. Nejde o neporozumění z důvodu odlišného jazykového prostředí v rodině, ale o nedostatek pojmů, které si dítě přináší z rodinného prostředí a které jsou předpokladem k dalšímu vývoji rozumových schopností a osvojování si znalostí potřebných ke čtení, vytváření matematických představ, počítání, utváření kategorií.

Děti se sociálním znevýhodněním například při vstupu do prvního ročníku základní školy často nedovedou pojmenovat barvy – nejenže neumějí předmět označit správnou barvou, ale vlastně ani nechápou, co je onou kvalitou „barva“ daného předmětu, která z jeho vlastností je „barva“. Dětem tak chybí základ pro to, aby si dovedly bez problémů osvojit znalosti a dovednosti nezbytné pro školní úspěšnost.

Norská vzdělávací metoda Grunnlaget je určena nejen pro práci se sociálně handicapovanými dětmi. V Norsku se využívá ve většině mateřských a základních škol při edukaci dětí s běžnými vzdělávacími potřebami, ale i pro děti s poruchami učení (zejména v oblasti matematiky) a děti z rodin cizinců (tedy s jiným mateřským jazykem, než je vyučovací).

Děti si osvojují nejen konkrétní dovednosti a znalosti, ale i nazírání na svět optikou známých kategorií – budou na školní látku hledět přes to, co již znají. To má obrovský vliv na kvalitu učení i motivaci k další aktivitě.

Princip metody – pojmy a kategorie:

Princip Grunnlagetu spočívá v tom, že se děti nejdříve naučí chápat základní pojmy, jako je barva, počet či tvar, a poté se učí hledat mezi nimi rozdíly či podobnosti. Rozvíjejí se tak u nich dovednosti a způsoby uvažování, které jsou pro schopnost učit se podstatné. Nově získané znalosti jsou pak základním kamenem k dalšímu učení. Právě schopnost nahlížet svět kolem sebe prostřednictvím kategorií a členit do nich objekty je základem dalších poznávacích procesů – učení jde snadněji, pokud nové poznatky můžeme zapojit do již známého „systému“ kategorií.

Při pojmovém učení například o věcech nemluvíme jako o zelených, pokud je něco zelené, je to příliš definitivní, jako bychom dané věci nepřisuzovali jinou kategorii než barvu. Daná věc ale může být nahlížena i v kvalitě tvaru, polohy, umístění, velikosti apod. Proto o objektech hovoříme jako o nositelích daných vlastností, tedy věc má zelenou barvu (čímž připouštíme možnost, že může mít také nějaký tvar, polohu, umístění apod.). Dospělým, pedagogům, všem, kdo mají základní kategorie objektů osvojené a dovedou s nimi přirozeně, již podvědomě operovat, připadá tato rétorika přemrštěná až kostrbatá, avšak pro děti, které se s kategoriemi teprve učí pracovat, je srozumitelná, známá a je jim oporou.

Podobný je postup například při učení se tvarů kruh a ovál metodou Grunnlaget: děti si nejprve osvojí pojem „tvar“ a jeho vlastnost „kulatý“. Jako předměty, které mají kulatý tvar, označujeme všechny předměty, které si můžeme objet prstem, aniž by se zasekl či zastavil. Patří sem tedy předměty, jejichž tvar nazýváme kruh a ovál. Jestliže dítě bezpečně pozná předměty, které mají kulatý tvar, vyvodíme spolu s ním názvy pro jednotlivé „kulaté tvary“ (s použitím běžných pomůcek, jako je modelína). Tento proces se od učení se názvům geometrických tvarů memorováním liší tím, že postupuje po krocích – dítě se nejprve naučí nahlížet kvalitu „tvar“ (je potřeba na předmět nahlížet jinak, když hledám „tvar“, než když hledám „barvu“), druhým krokem je pochopení vlastnosti „kulatý tvar“ (předchází a následuje učení se dalším vlastnostem kategorie „tvar“), posledním krokem je samotné pojmenování objektu. Časem se dítě naučí na objekty nahlížet, aniž by daný proces muselo nutně verbalizovat, zkrátka na objektu najde něco známého (barvu, tvar, počet, polohu apod.) a na tom bude stavět nové poznatky a dovednosti.

Tři fáze Grunnlagetu:

Metoda Grunnlaget v sobě zahrnuje tři procesy:

- * selektivní asociaci
- * selektivní diskriminaci
- * selektivní generalizaci

1. Selektivní asociace

Na začátku celého procesu musí být mezi jevy patřícími do stejné skupiny vybudována asociace založená na pojmovém systému, který dává skupině název. Jestliže řekneme „číslo tři“, pak slovo „číslo“ vyjadřuje název skupiny a „tři“ je zkoumaný pojem. Při opakovaném používání tohoto systému bude slovo „číslo“ aktivovat nejen pojem „tři“, ale i ostatní dříve naučené názvy čísel. Takovým způsobem nadřazený pojem pomůže vytvořit strukturu a poskytne nutný kontext pro další učivo.

V Grunnlagetu je každý nový pojem uváděn cvičeními, ve kterých děti připojují slovo označující skupinu k vybrané vlastnosti předmětu. Během cvičení je kladen důraz na to, aby děti vždy uváděly jak název vlastnosti, tak název pojmového systému. Velmi důležitou roli přitom hraje učitel, který musí tyto pojmy používat také, protože tím poskytuje dětem model pro jejich vyjadřování.

2. Selektivní diskriminace

Ve druhé fázi je nutné naučit se odlišovat členy skupiny od ostatních objektů, se kterými by mohly být lehce zaměnitelné. „Číslo tři“ tak musí být snadno odlišitelné od „čísla dvě“ nebo „čísla čtyři“ a nesmí být přiřazováno k jinému počtu předmětů. Dítě zároveň pochopí, že pojem „číslo tři“ se nemění, pokud počítá různé předměty. Děti se postupně učí vyhledávat rozdíly mezi předměty s probíranou vlastností. Mají se naučit, jaký je rozdíl mezi tím, co patří ke skupině určitého pojmu a co k ní nepatří. Nejdříve se v rámci cvičení soustředí na jednu vlastnost, postupně se přidávají složitější úkoly. I v tomto případě platí, že je to učitel, kdo vytváří model řeči a formuluje odpovědi, které potom děti využívají. Tyto specifické formulace pozitivně přispívají k učení, protože díky nim se děti učí přesnějšímu myšlení.

3. Selektivní generalizace

Dále je nutné zjistit, v čem jsou si jevy, které se stejně nazývají, podobné. Pokud je skupina nazývána „tři“, její podobnost je počet. Je potřeba, aby si dítě uvědomilo, že číslo tři existuje bez ohledu na to, co počítáme. Pomocí selektivní generalizace se dítě naučí odhalovat dílčí podobnosti. V této fázi již děti začínají samy popisovat, na co přišly, což opět přispívá k motivaci do dalšího učení. Generalizační cvičení často začínají úlohami, které kombinují diskriminaci s odhalováním podobností. Děti plní úkoly jako: „Prosím, ukaž

skupiny předmětů, které jsou si podobné, protože mají počet tří.“ Nebo odpovídají na otázky: „Čím jsou si skupiny, na které jsi ukázal, podobné?“ Poté, co dítě dokáže určit podobnost, učitel se ho ptá na odlišnosti. Dítě se tak učí propojovat již naučené pojmové systémy, jako je barva, tvar, délka atd., což postupně zdokonaluje jeho přirozené analytické kódování.

„Červená barva“ – ukázka výkladu:

V prvním cvičení Grunnlagetu, kdy se vyvozuje červená barva, mají děti připojovat slova „červená barva“ k předmětům, se kterými pracují. Barva je vnímána zrakem, ale děti se dotýkají předmětů i rukama. Jsou vedeny k tomu, aby si nový pojem podržely v představě v co nejširším slova smyslu. To znamená, že mají vytvořit asociace s tolika červenými barvami a jejich odstíny, kolik jich jen dovedou vymyslet. Je velmi důležité, aby předměty, které jsou k výuce používány, byly odlišné v ostatních parametrech, jako je tvar, velikost, materiál atd. Nestáčí říkat pouze „Auto je červené“; důležité je dbát na verbalizaci pojmového systému a říkat „Auto má červenou barvu“. Název vlastnosti je „červený“; pojmový systém je „barva“.

Ve zevšeobecnějící fázi (selektivní generalizace) děti plní úkoly: „Prosím, ukaž předměty, které jsou si podobné v tom, že mají červenou barvu,“ nebo „Čím jsou si předměty, na které jsi ukázal, podobné?“

Pomůcky:

Nejúčinnější způsob učení pojmů je využití konkrétních předmětů, které jsou označovány pojmy, mezi nimiž jsou následně hledány rozdíly či podobnosti. Základními pracovními nástroji Grunnlagetu jsou proto jazyk a soubor různorodých předmětů. Je dobré využívat předměty, které děti znají ze svého okolí či které mají rády. Není až tak důležité, o jaké předměty konkrétně jde, podstatné je, aby se od sebe lišily barvou, tvarem, velikostí, materiálem, ze kterého jsou vyrobeny, využitím atd. V rámci celého konceptuálního vyučování je nezbytně nutné pracovat s reálnými předměty, obrázky v knížkách rozhodně nestačí. Děti se musí učit na základě mnoha různých sensorických zkušeností (nejen zrakem, ale i hmatem a dalšími smysly), umožňujících analyzovat předměty patřící do třídy, již se pojem týká. Právě co největší různorodost umožňuje vytvářet závěry o podobnostech a rozdílech. Pro osvojování si jednotlivých kategorií je sestaven soubor metodických pomůcek, který je koncipován tak, aby měl učitel po ruce varianty k jednotlivým kategoriím. Jako pomůcky jsou využívány předměty denní potřeby, hračky, barvy, soubor dřevěných předmětů v desítkové soustavě.

Pozitivní motivace dětí:

Grunnlaget se zaměřuje především na práci s pojmy, protože právě na nich je postavena výuka obecně a jejich správné chápání ovlivňuje motivaci k dalšímu učení. Pro dosažení úspěchu je nezbytné, aby proces učení v dítěti vyvolával pozitivní emoce, které podporují jeho další chuť k práci. Pozitivní pocity jsou spojeny s posílením motivace, negativní zážitky naopak vytvářejí bloky. Zkušenost se zvládnutím úlohy dodává odvalu a energii pokračovat a zároveň zvýší sebevědomí dítěte, což je obrovskou přidanou hodnotou u dětí se sociálním znevýhodněním. Děti, které přicházejí z nepodnětného prostředí, totiž často samy před sebou selhávají – nedovedou nakreslit krásný obrázek, nedovedou počítat, nepojmenují barvy – a to je odrazuje od další snahy v učení. Jedním z důležitých faktorů, které ovlivňují motivaci dítěte po dalším poznávání, je proto i učitelova reakce.

Role učitele:

Zpětná vazba od autority ovlivňuje, jak děti vnímají samy sebe v situaci výuky. Když jim učitel ukáže, v čem jsou dobré, aktivuje jejich pozitivní pocity a zvyšuje tím jejich motivaci. Je špatně, pokud odpovědi dospělých dětí v jejich činnosti stresují.

V rámci Grunnlagetu je to, co je správně, potvrzeno a to, co bylo nepochopeno nebo naučeno neodpovídajícím způsobem, je bráno jako nedorozumění, které je nutno překonat. Učitel musí pochopit myšlenkové procesy žáka. Vždy existuje důvod, proč dítě odpovědělo určitým způsobem, a ten je potřeba objevit. Velmi podstatnou úlohou učitele je tedy znovu a znovu potvrzovat správnost odpovědí. Pro děti je potvrzení toho, že něco udělaly správně, odměnou, která je motivuje do další práce. Navíc se tím učitel stává partnerem, který chce dítěti s učením pomoci, a ne někým, kdo vyhledává jeho chyby.

Využívání metody Grunnlaget v běžné praxi školního nebo předškolního zařízení nevyžaduje změnu konceptu vyučování či jiné úpravy. Spíše než o změnu formy výuky se totiž jedná o změnu obsahu a rétoriky pedagoga. Vyučování metodou Grunnlaget v podstatě změní způsob, jak učitel a děti na věci nahlízejí, tedy i způsob, jak o věcech mluví.

Příklad dobré praxe:

Metodu Grunnlaget využívá například nízkoprahová předškolní příprava pro děti ze sociálně vyloučených lokalit v Bílině: Dětem ve věku 3–6 let (resp. 7 let) přizpůsobujeme osvojované kategorie, a tak se věnujeme vyvozování kategorií barva, tvar a poloha. Správné pochopení těchto kategorií je důležité pro založení matematických představ dětí a poslouží k pochopení tvarů písmen. Děti, které k nám docházejí, mají často zanedbaný kresebný projev. Jejich kresebný vývoj neprošel potřebnými fázemi, proto jim kreslení nejde a často ho vzdávají. Při osvojení kategorie „tvar“ už děti dokážou kreslit jednoduché

obrázky, protože si osvojily základní vlastnosti kategorie tvar, který v Grunnlagetu rozdělujeme na tvary „rovná čára“, „kulatý“, „oblouk“. Ze známých tvarů, které děti hledají a učí se s pomocí konkrétních předmětů (hledají mezi předměty ty, které mají požadovaný tvar, a vybírají předměty, které se liší tvarem), dovedou poskládat obrázek postavy, stromu, zvířete, ve školní lavici pak budou schopny ze známých tvarů postavit písmena A, B, C... Celý proces učení metodou Grunnlaget má i pozitivní emocionální náboj. Děti si všimají, že na odpovědi na učitelovy otázky přišly samy. Samo učení je pak motivací k dalšímu učení.

Rizika

V současné době neexistuje v České republice školitel, který by metodu v pravidelných turnusech školil, školení provádí vždy jen její autoři, které je potřeba pozvat, tj. najít společný volný termín, sehnat prostředky k uspořádání kurzu, zajistit pro lektory zázemí. Tato náročnost činí metodu bez finančního grantu nedostupnou.

Doporučená literatura:

LEBEER, J.: *Programy pro rozvoj myšlení dětí s odchytkami vývoje.*

Praha: Portál, 2006.

MÁLKOVÁ, G.: *Zprostředkované učení.* Praha: Portál: 2009.